

А.С. Набидуллин , Ж.Т. Дәулетбекова¹
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы,
Қазақстан
(E-mail: ¹aibosha@mail.ru, ²*zh.dauletbekova@mail.ru)

Жоғары білім беру жүйесінде «Жалпы тіл білімін» лингвистиканың ғылыми-теориялық базасы ретінде оқыту

Аңдатпа. Мақала жоғары білім беру жүйесіндегі «Жалпы тіл білімін» оқытудың өзектілігін талдауға және «Жалпы тіл білімі» пәнін лингвистиканың ғылыми-теориялық базасы ретінде дәйектеуге арналған. Зерттеудегі талдау нәтижелері мен ұсынылған қорытындылар ғылыми-теориялық базаны құрайтын пәндерді оқытудың студенттердің ғылыми-танымдық әлеуетін қалыптастырудағы рөлін бағалауға мүмкіндік береді. Қазіргі жоғары білім беру жүйесінде мамандарды даярлаудың тиімді тұжырымдамасын ұсыну үшін білімнің сапасына басымдық беру қажеттілігі айқын көрініп отыр. «Жалпы тіл білімі» пәнінің білім мазмұнында лингвистиканың жеке ғылым саласы ретінде қалыптасу, даму сатылары, кезеңдері, әдістері-тәсілдері, ғылыми парадигмалары сияқты ең маңызды ғылыми ақпараттар қамтылады. Осымен байланысты бұл пән студенттердің лингвистика бойынша ғылыми-танымдық әлеуетін арттыратын іргелі білімдер жүйесі болып табылады. Мақаланың басты мақсаты – жоғары білім беру жүйесінде «Жалпы тіл білімін» лингвистиканың ғылыми-теориялық базасы ретінде оқытудың өзектілігін анықтау және осы саладағы назар аударылуы тиіс негізгі мәселелерді жүйелеу.

Түйін сөздер: жоғары білім беру жүйесі, «Жалпы тіл білімі» пәні, лингвистиканың ғылыми-теориялық базасы, іргелі зерттеулер, оқулықтар.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-149-4-247-260>

Түсті: 20.11.2024; Жөнделді: 05.12.2024; Мақұлданды: 19.12.2024; Онлайн қолжетімді: 28.12.2024

Кіріспе

Жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімдей отырып, жоғары білім беру жүйесін реформалау – Қазақстандағы білім беру саясатының ұзақ мерзімді стратегиялық мақсат-міндеттерінің қатарындағы маңызды тармақтардың бірі. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, зияткерлік капиталды дамытудың табыстылығы қоғамның әлеуметтік-экономикалық хал-ахуалын жақсартуға тікелей ықпал ететіндігі белгілі. Осы мақсатқа қол жеткізуге бағытталған іс-шаралардың ең маңызды нысанасы – жоғары білім беру жүйесін тұрақты дамытуды қамтамасыз ету.

«Ғылым және ғылыми-техникалық қызмет саласындағы мемлекеттік саясат – мемлекеттің ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызметке қатынасын білдіретін, ғылым мен техника саласындағы әртүрлі ұйымдар қызметінің, ғылыми-техникалық жетістіктерді іске

¹ Хат-хабар үшін автор

асырудың, жаңа технологиялар жасаудың, оның ішінде ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатындағы негізгі басымдықтарын, мақсаттарын, бағыттарын, қағидаттарын, нысандары мен әдістерін айқындайтын әлеуметтік-экономикалық саясаттың құрамдас бөлігі» [1] екендігін ескерсек, еліміздегі жоғары оқу орындары мемлекеттік саясаттың аталған бағытына тиесілі мақсат-міндеттердің жүзеге асырылуында аса ауқымды қызмет атқарады және маңызды рөлге ие. Бұл әсіресе білім алушылардың кәсіби тұрғыдан ғылыми-танымдық, зерттеушілік, бастамашылдық, креативтік әлеуетін қалыптастыруда және одан әрі дамытуда айқын көрінеді.

Жаңа білім беру жүйесіне қойылып отырған халықаралық талаптарды ескере отырып, ұлттық білім беру моделін қалыптастыру – Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесінің қазіргі жай-күйін сипаттайтын ең басты межелердің бірі.

Қоғамның негізгі әлеуметтік-мәдени, саяси және әлеуметтік-экономикалық салаларының қарқынды жаңғыруы, қоршаған болмысты мәдени-антропологиялық жақтан игеруге арналған озық технологиялардың дамуы қазақстандық білім беру жүйесіндегі, соның ішінде жоғары оқу орындарындағы инновациялық тенденцияның басым бағыт-бағдарларын анықтап отыр.

Тұлғаның ғылыми-танымдық әлеуеті оның түрлі ақпарат көздерін талдау, жіктеу, бағдарлау, пайдалану және репрезентациялау қабілетінің даму деңгейін айқындайды. Осы тұрғыда студенттің ғылыми-танымдық әлеуетін мақсатты түрде дамыту ақпараттық қоғамдағы ауқымды білімді меңгерген, өзбетінше жаңа идеялардың бастамашысы бола білетін «зерттеуші – студент» тұлғасының қалыптасуына ықпал етеді.

Қазір қазақстандық жоғары оқу орындарындағы білім беру қызметі студенттердің бәсекеге қабілеттілігін күшейтуге ықпал ететін білім беру бағдарламаларының кең спектрін ұсына алады. Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында: «Жоғары білімнің мақсаты белгілі бір мамандық бойынша дербес жұмыс жасау үшін жоғары білімі бар мамандардың сапасына қойылатын заманауи талаптарға сай келетін білікті, бәсекеге қабілетті кадрлар даярлауды қамтамасыз ету болып табылады» [2] деп көрсетілген. Сондай-ақ студенттердің білім деңгейіне қойылатын талаптар былайша топтастырылған:

- ойлау мәдениеті жоғары және дүниетанымы кең жоғары білімді тұлғаның қалыптасуына ықпал ететін жаратылыстану ғылымдары (әлеуметтік, гуманитарлық, экономикалық) пәндері саласында базалық білімінің болуы;
- заманауи техниканы қолдану дағдысының болуы, кәсіби қызмет саласында ақпараттық технологияларды қолдана білуі;
- күнделікті кәсіптік қызметке және магистратурада білім алуды жалғастыруға қажетті жаңа білімді меңгеру дағдысының болуы [2].

Ал әлеуметтік-этикалық құзыреттерге қойылатын талаптардың қатарында «ғылым және ғылыми ойлау туралы жалпы түсінігінің болуы», «қоғамның әлеуметтік даму үрдістерін білу» және «кәсіби және тұлғалық тұрғыдан өсуге ұмтылу» сияқты сапалық белгілер аталады. Бұл ретте «ғылыми ойлау» деген ұғым-түсінік білім алушылардың ғылыми-танымдық әлеуетіне тікелей қатысты. Ал ғылым – қоғамның, әлеуметтік өмірдің үлкен саласы, ал ғылымның дамуына ілесе отырып, ғылыми-танымды кеңейту – білім алушының кәсіби және тұлғалық тұрғыдан өсуіне апаратын негізгі жол.

Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесінің жаңа стандарттарында студенттің оқу және ғылыми-зерттеушілік әрекетін тоғыстыруға баса назар аударылады, мұндағы мақсат:

- өзіндік бейімін түсіне отырып дамытатын, еркін сыни ойлай алатын шығармашыл тұлғаны қалыптастыру;
- ізденісін, зерттеушілікке бейімділігін дамыту, қандай да бір нақты міндеттің шығармашылық тұрғыдан шешімін табуға бейімдеу, сондай-ақ практикалық міндеттерді жүзеге асыру үшін зерттеу әдістерін қолдану білік-дағдысын қалыптастыру.

Осы аталғандар түптеп келгенде, білім берудегі жаңа сапаның жетістіктері ғылыми-танымдық (зерттеушілік, шығармашылық, өзбетінше белсенділік) тәжірибені қалыптастыруға негізделетінін айқын танытады.

Әдіснама

«Жалпы тіл білімі» – филология мамандықтарында білім алатын студенттердің кәсіби маман ретінде қалыптасуына бірден-бір ықпал ететін іргелі, классикалық, базалық пән; лингвистиканың ғылыми-теориялық негізі қамтылған білім мазмұнының жиынтығы. Жалпы тіл білімі пәні әлемдік тілдердің әмбебап, барлығына ортақ мәселелерін зерттеуге бағытталады, соның негізінде жалпы тілдік теорияларды қалыптастырады, ол туралы нақты білім береді [3, 3].

Әрбір ғылым саласының теориялық платформасы саналатын, сол салаға сәйкес жинақталған іргелі білімдер жүйесін ұсынатын негізгі пәні болады. Айталық, математика үшін алгебра мен геометрия, физика үшін механика мен кванттық теория, биология үшін эволюция теориясы, жасуша теориясы мен генетика ең басты ғылыми-теориялық тұжырымдарды қамтитын пәндер ретінде танылады. Бұндай пәндер анағұрлым аясы тар салалардың және пәнаралық зерттеулердің негізін қалыптастырады.

Тұтастай алғанда, ғылым салалары үшін ғылыми білімді жинақтап, жүйелеп ұсынатын пәндер төмендегідей параметрлерді қамтиды:

- зерттеу нысанасы – белгілі бір ғылым саласы зерттейтін нысана;
- зерттеудің әдістері – зерттеуді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін амал-тәсілдер;
- теориялық база – пән бойынша қорытындылар жасауға негіз болатын теориялар мен тұжырымдардың жиынтығы;
- практикалық қолданысы – алынған білімнің қолданылатын салалары;
- тарихи және философиялық негіздері – пәннің қалыптасуына тірек болған белгілі бір тарихи және философиялық дәстүрлер, осы арқылы пәннің зерттеу шеғарасы белгіленеді.

Тіл білімі немесе лингвистика – тұтастай адамзаттың табиғи тілі туралы және жалпы әлем тілдері туралы ғылым.

Тіл білімі жалпы және жеке тіл білімі ретінде ажыратылады. Жалпы тіл білімі кез келген тілге тән сипаттарды қарастырса, жеке тіл білімі нақты бір тілді немесе ареалдық немесе типологиялық тұрғыдан белгілі бір туыстас тілдер тобын зерделейді, айталық, қазақ тіл білімі қазақ тілінің, түркітану түркі тілдерінің мәселелерімен айналысады.

Жалпы тіл білімі жеке тілдерді зерделеу үшін қажетті теориялық және әдіснамалық негізді ұсынады, бұл тілдік құбылыстар туралы жүйелі және жаһандық ғылыми тұжырымдарды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Жалпы тіл білімі мен жеке тіл білімінің айырмашылығы мынадай аспектілерде көрініс береді:

- *теориялық базасы* – жалпы тіл білімі тілдің жүйе ретіндегі қызметін түсіндіруге мүмкіндік беретін әмбебап түсініктер мен заңдарды анықтайды және қарастырады. Бұл заңдылықтар фонология, морфология, синтаксис, семантика және коммуникация қағидаттарына қатысты. Жалпы тіл білімінің осындай әмбебап теориялары болмаса, жеке тілдерді зерттеу дәйексіз, құрылымдық тұрғыдан әлсіз болар еді.

- *салыстырмалы талдау* – жалпы тіл білімі тілдер арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды анықтауға көмектесетін типологиялық зерттеулерді жүргізуге мүмкіндік береді. Бұндай сипаттағы ізденістер жеке тіл білімі үшін пайдалы, нақты айтқанда, тілдердің жіктемесін жасауға, олардың дамуын кең шеңберде түсіндіруге жол ашады. Мәселен, 19 ғасырда пайда болған салыстырмалы-тарихи әдіс жалпы лингвистикалық әдіске негізделді.

- *әдіснама* – жалпы тіл білімінің аясында пайда болған әдістер жеке тілдерге қатысты ізденістерде қолданылады. Мәселен, құрылымдық лингвистикадағы және Ной Хомскийдің әмбебап грамматикасындағы әдістер нақты бір тілдің құрымылына терең талдаулар жасауға мүмкіндік береді. Сол сияқты жалпы тіл біліміндегі әлеуметтік лингвистикалық әдістер арқылы нақты бір тілдің қоғамдағы қызмет етуін түсіндіруге болады;

- *әмбебап үрдістер* – жалпы тіл білімінің шеңберінде тілдердегі әмбебап үрдістерді анықтауға көмектеседі, жалпы грамматикалық құрылымдарды немесе тілдердің дамуындағы ұқсас қағидаттары анықталады. Бұл жеке тіл білімі салаларындағы зерттеушілер үшін нақты сол тілді әмбебап аспектілерде талдаумен қатар жаһандық тілдік процестер тұрғысынан қарастыруға жол ашады;

– қолданбалы мәні – жалпы тіл білімі жеке тіл білімінің қолданбалы аспектілері үшін маңызды рөл атқарады, мәселен, жалпы тіл білімінің ғылыми қағидаттары компьютерлік лингвистикада кеңінен қолданылады.

Нәтижелер мен талқылау

«Жалпы тіл білімі» пәні – тілтанымның ғылыми бағыт ретінде қалыптасуында және лингвистикалық бағыттардың дамуында айрықша орын алатын негізгі лингвистикалық пән. Осы пәннің ғылыми-теориялық және педагогикалық аспектіде негізгі мазмұн қалыптасуына ықпал еткен еңбектерді екіге бөліп қарастыруға болады:

1. Жалпы тіл білімінің ғылыми-теориялық базасын қалыптастырған іргелі зерттеулер;

2. «Жалпы тіл білімі» пәнінің білім мазмұнын қалыптастырған зерттеу оқулықтары.

Ең алдымен лингвистиканы ғылым ретінде қалыптастыратын, зерттеу нысаналары мен әдістерінің ерекшеліктерін нақтылайтын ғылыми-теориялық зерттеулер мен ғылыми тұжырымдарға шолу жасау маңызды. Бұл жалпы тіл білімінің лингвистиканың ғылыми-теориялық платформасы ретіндегі мәнін дәйектейді.

Орта ғасырларда тіл білімі философияның тармағы ретінде қарастырылып, тек ХІХ ғасырдың басында қалыптасқан салыстырмалы-тарихи тіл білімімен байланысты жеке ғылым саласы ретінде бөлінді. Тұтастай алғанда, лингвистиканың жеке ғылым саласы ретінде қалыптасуы – гуманитарлық ғылымдар мен жаратылыстану ғылымдарының дамуымен байланысты бірнеше ғасырдың жемісі. Жалпы тіл білімін лингвистиканың негізі деп тануда тіл білімінің ғылым саласы ретінде қалыптасуындағы негізгі кезеңдерге тоқталған жөн. Бұны қысқаша төмендегідей жинақтауға болады:

– антикалық кезең – тіл туралы алғашқы зерттеулер Көне Грецияда және Үндістаннан бастау алады. Платон мен Аристотель тілдің табиғатын, оның болмыспен және ойлаумен байланысы туралы алғашқы философиялық пайымдауларын айтса, 5 ғасырда үндістандық грамматика саласының маманы Панини санскрит тілінің ең алғашқы жүйеленген грамматикасын жасады. Бұлар лингвистикалық ғылымның ең ерте кезеңдерін құрайды;

– орта ғасыр және ренессанс кезеңі – Еуропада тіл философия мен теория контексінде зерделенді. Қайта өрлеу дәуіріндегі ежелгі ескерткіштердің мәтініне деген қызығушылықтан филологияның, соның ішінде лингвистиканың аясында классикалық тілдердегі мәтіндерге талдау жасау қолға алынды;

– 19 ғасыр және салыстырмалы-тарихи әдіс – лингвистиканың жеке ғылыми пән ретінде қалыптасуы 19 ғасырда салыстырмалы-тарихи тіл білімінің дамуымен байланысты болды. Неміс ғалымдары Якоб Гримм мен Франц Бопп – осы әдістің негізін салушылар, бұл әдіс әртүрлі тілдерді салыстыруға және олардың ортақ ата-тілін анықтауға мүмкіндік берді, сондай-ақ салыстырмалы-тарихи әдіс тіл эволюциясы деген түсініктің пайда болуына және лингвистиканың ғылыми жүйе ретінде қалыптасуына жол ашты;

– қазіргі лингвистиканың қалыптасуы (20 ғасыр) – өткен ғасырдың басында швейцарлық лингвист Фердинанд де Соссюр тілдерді синхронды және диахронды өлшеммен ажыратуды ұсынды, бұл тіл білімі үшін концептуалды мәнге ие болды. Ғалым тілді таңбалар жүйесі мен осы жүйенің қызметін индивидуалды түрде жүзеге асуын қамтамасыз ететін сөйлеудің арақатынасын ажыратты. Фердинанд де Соссюрдің ғылыми тұжырымдары тілді құрылым ретінде қарастыратын құрылымдық лингвистиканың негізін салды;

– құрылымдық лингвистиканың дамуы – өткен ғасырдың орта тұсында Р. Якобсон мен Ной Хомский зерттеудің шеңберін одан әрі кеңейтті. Хомский тілдің ішкі тетіктеріне, әмбебап грамматикалық қағидаттарға назар аударта отырып, әмбебап грамматиканы ұсынды;

– антропоэзектік лингвистика – қазіргі таңда тіл білімі когнитивтік лингвистикадан әлеуметтік лингвистика, нейролингвистика және қолданбалы лингвистикаға дейін көптеген бағыттар мен әдістерді қамтиды. Компьютерлік технология мен жасаңды интеллект мүмкіндіктері тілді талдаудың жаңа перспективті бағыттарын дамытуға ықпал етті.

Кейінгі кезеңдерде қарқынды дами бастаған «постнеоклассикалық лингвистиканың жетекші белгілерінің бірі – тіл туралы ғылымда жалпы тіл жүйесіндегі және оның жеке ішкі жүйелеріндегі шоғырланудың тетіктерін түсінудің жаңа тәсілдерін жасауға бағытталған лингвосинергетикалық әдіснаманың нығаюы» [3, 29].

Демек, лингвистиканың ғылым саласы ретінде қалыптасу тарихи тіл туралы философиялық тұжырымдардан бастап, қазіргі пәнаралық бағыттарға дейінгі кезеңдерді қамтиды және зерттеудің әралуан әдістерін ұсынады.

Тілші ғалым С. Исакованың пайымдауынша, «филолог мамандардың ғылыми ой-өрісін қалыптастыруда тіл білімі тарихының ғылым ретінде пайда болуы ерекше рөл атқарады. Тіл білімінің негізін салушы ғалымдар, олардың негізгі еңбектері мен тұжырымдарын білу – әрбір филолог маманның міндеті» [4, 3].

Жалпы тіл білімінің ғылыми-теориялық базасын қалыптастырған іргелі зерттеулердің ең маңыздылары ретінде төмендегі тілші-ғалымдардың ғылыми тұжырымдарына, олардың жалпы тіл білімінің дамуына қосқан үлесіне тоқталуды жөн көреміз.

Вилгельм фон Гумбольдт – тұтастай тілді ерекше құбылыс ретінде түсіндіруге, тілдің ғылыми мәнін анықтауға ғана емес, лингвистиканың жеке ғылым саласы болып қалыптасуына ықпал еткен ғалым. Жалпы тіл біліміндегі негізгі ғылыми тұжырымдары төмендегідей:

– *тіл ойдың көрінісі*: Гумбольдт тілді жай ғана қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, адамның ойлауы мен мәдениетінің сыртқы көрінісі деп анықтады. Ғалымның пайымдауынша, тіл адамның әлемді қабылдауын қалыптастырады және әрбір тілдік жүйесі болмысқа қатысты бірегей көзқарасты танытады.

– *тілдің динамикалық табиғаты*: Гумбольдт тілді тірі жүйесі ретінде қарастыра отырып, онда үздіксіз өзгерістер мен дамуға назар аудартты. Тілдегі динамиканы *тілдік шығармашылық және тілдік өзгеріс* тұрғысынан қарауды ұсынды. Тілдік шығармашылықты жаңа бірліктердің жасалуы, ал тілдік өзгерістерді уақыт өте келе тілде орын алатын табиғи өзгерістер деп түсіндірді.

– *тілдегі әралуандылық*: Гумбольдт тілдердің мәдени контекстегі әралуандылығы туралы пайымдай келе, әртүрлі тілді үйрену әралуан халықтың ойлауы мен қабылдауындағы айырмашылықты түсінуге мүмкіндік береді дейді.

тіл философиясы: Гумбольдттың зерттеулері тіл философиясының одан әрі дамуына ықпал етті, әсіресе Фердинанд де Соссюр мен өткен ғасырдағы тілші-ғалымдардың ізденістеріне негіз болды [5].

Швейцариялық лингвист Фердинанд де Соссюр – құрылымдық тіл білімінің негізін қалаушы, ғалымның тіл біліміндегі негізгі ғылыми тұжырымдарын былайша топтастыруға болады:

– *тіл – құрылым*. Соссюр тілді таңбалар жүйесі ретін қарастырып, әрбір сөз (таңба) таңбалаушы (ұғым) және таңбалаушы (дыбыстық форма) деген екі компоненттен тұрады дейді. Бұл екі компоненттің арақатынасы тілдің табиғилық табиғатының негізі деген тұжырым жасайды;

– *синхрония және диахрония*: Соссюр тілді зерделеудің екі деңгейін ұсынды: синхронды (тілдің қазіргі өмір сүріп отырған кезеңдегі жай-күйін, қалпын зерттеу) және диахронды (белгілі бір уақыт ағынында орын алған тілдегі өзгерістерді зерттеу). Бұл әдіснама тілші-ғалымдардың тілдің статикалық және динамикалық тұрғыдан талдауына жол ашты;

– *ланг (langue) және пароль (parole)*: Соссюр “langue” және “parole” ұғымдарының арақатынасын ажыратты, нақты айтқанда “langue” – тіл – абстрактілі жүйе, “parole” – нақты бір тілді сөйлеуде пайдалану. Бұл тұжырым тілді индивидуалды тіл иесінен тәуелсіз, ережелер жүйесі ретінде зерттеуге негіз болды;

– *структурализм*: Соссюр – тіл біліміндегі структурализмнің негізін қалаушы. Структурализм – тілді өзара байланысты бөлшектердің / элементтердің жиынтығы ретінде қарастыру. Бұл бағыт тұтастай лингвистиканың, антропологияның және өткен ғасырдағы тіл білімінің ішкі салаларын дамытуға ықпал етті [6].

Фердинанд де Соссюрдің «Курс общей лингвистики» деп аталатын іргелі зерттеуі заманауи тілтаным үшін де іргелі еңбектердің бірі ретінде бағаланады.

Жалпы тіл білімінің пән ретінде қалыптасуы мен білім мазмұнының одан әрі жетілдірілуінде фонология ғылымының негізін салушы, ресейлік тілші-ғалым Н.С. Трубецкойдың «Основы фонологии» деп аталатын зерттеуі өзіндік орын алады. Еңбекте жалпы тіл біліміндегі тілдің дыбыстық құрылысы бойынша негізгі ғылыми теориялық тұжырымдар ұсынылған.

Фонология – тілдегі фонемалар мен олардың тіркесімін зерделеумен айналысатын тілтанымның саласы. «Основы лингвистики» деп аталатын зерттеуде фонологияның теориялық негіздері жасалған. Н.С. Трубецкой ең алғаш рет *фонема* түсінігін ғылыми айналымға енгізіп, сөз мағынасын өзгертуге қабілетті тілдің дыбыстық деңгейдегі ең кіші бірлігі ретінде анықтама берді. Осыдан кейін фонема фонологиядағы орталық ұғымға айналды және тілдің дыбыстық табиғатын анағұрлым терең зерттеуге жол ашты. Әсіресе ғалым тілдегі дыбыстың функционалдық рөліне, дыбыстың сөз бен сөйлемнің құрамындағы мәніне назар аударды. Сондай-ақ фонеманы тіл жүйесінің бөлшегі ретінде қарастыру лингвистикадағы «тіл-жүйе» тұжырымын дамытуға мүмкіндік берді.

Н.С. Трубецкойдың жалпы тіл білімінің ғылыми-теориялық іргетасын қалыптастырудағы бұл зерттеулері әлеуметтік лингвистика, психоллингвистика сияқты пәнаралық бағыттардағы ізденістерге ықпал етті [7].

Жалпы тіл білімі пәнінің ғылыми-теориялық базасын құрайтын іргелі еңбектердің бірі – америкалық тілші-ғалым, Прага лингвистикалық мектебінің негізін қалаушылардың бірі Р.О. Якобсонның тұтастай алғанда жалпы тіл теориясы саласындағы зерттеулері. Р.О. Якобсон ХХ ғасырда тіл білімінің дамуына өзіндік үлес қосқан зерттеулерінің аясы өте кең, соның ішінде фонология, семиотика, поэтика және әлеуметтік лингвистика салаларын ерекше атауға болады.

Р.О. Якобсонның «Жалпы тіл білімі» пәні үшін маңызды тұжырымдарын былайша топтастыруға болады:

– *тілдің қызметі* – Р.О. Якобсон тілдің алты қызметін көрсетеді, олардың әрқайсысы коммуникацияның белгілі бір аспектісіне тиесілі: 1) референциалды қызмет – сыртқы әлем туралы ақпаратты беру; 2) эмоционалды-экспрессивті қызмет – сөйлеушінің эмоциясы мен сезімдерін көрсету; 3) конативті қызмет – адресатқа ықпал ету (бұйрық беру, өтініш жасау және т.б.); 4) фатикалық қызмет – коммуниканттар арасында тілдік қатынасты орнату және жүзеге асыру; 5) метатілдік қызмет – тілді арнайы мақсатта қолдану; 6) поэтикалық қызмет – тілдің формасы мен эстетикалық аспектідегі ерекшелігі.

– *фонема тұжырымы* – Р.О. Якобсон Н.С. Трубецкойдың ғылыми пайымдауларын одан әрі тереңдете түсті, фонеманың бірнеше жіктемесін ұсынып, тілдегі қызметін негіздеді және фонемалардың тілдің басқа қабаттарымен өзара байланысын зерттеді;

– *тілдің моделі* – Р.О. Якобсон тілді өзара байланысты элементтердің жүйесі ретінде қарастыра отырып, тілді зерделеудің құрылымдық тәсілін ұсынды. Бұл ретте ғалым тілді фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік және семантикалық деңгейлерге бөліп, олардың өзара ықпалын көрсетті.

– *семиотика* – Р.О. Якобсон тілді таңбалық жүйе ретінде зерттеп, оның таңбалар жүйесі туралы ғылым саласы – семиотикамен байланысына, тілдің мәдени және әлеуметтік аспектілердегі қызметіне назар аударды [8].

Америкалық лингвист, генеративті грамматика теориясының негізін қалаушы Н. Хомскийдің «Синтаксистік құрылымдар» деп аталатын зерттеуі тілдің грамматикалық құрылымына қатысты тың пайымдауларды ұсынып, когнитивтік лингвистиканың дамуына жол ашты. Ғалымның тұжырымы бойынша, адамдар туылғаннан бастап тілге қабілетті болады және белгілі бір саны жағынан шектеулі ережелер грамматикалық жақтан дұрыс көптеген сөйлемдерді құруға мүмкіндік береді. Осы тұжырымға негіздей отырып, Н. Хомский «Генеративті грамматика» деп аталатын модельді ұсынды және лингвистикалық құзыреттілік ұғымын ғылыми айналымға енгізді. Лингвист ғалымның бұл ғылыми

жаңалығы тілге қатысты көзқарасты өзгертті, нақтырақ айтқанда, тіл – жай ғана үйренуге болатын дағды емес, адамның когнитивтік қабілеттерінің бір бөлшегі [9].

Сонымен қатар Н. Хомский грамматиканы екі деңгейге ажыратты, бірі – үстіңгі құрылымдар, екіншісі – терең құрылымдар. Үстіңгі құрылымдар – нақты сөйлемдер, ал терең құрылымдар – осы сөйлемдерді құруға негіз болатын басты ережелер. Мұндай анықтама тілдер арасындағы айырмашылықты әмбебеп қағидаттар арқылы ажыратуға мүмкіндік берді және Н. Хомскийдің «Әмбебеп грамматика» аталатын тағы бір іргелі тұжырымын ұсынуға әкелді. Ғалымның айтуынша, барлық тілдерге ортақ бірыңғай әмбебап грамматика бар және бұл адамның миына салынған (яғни табиғи құбылыс). Бұл теория барлық тілдердің негізі бір дегенге саяды және когнитивтік ғылымдар мен психолингвистиканың дамуына айтарлықтай ықпал етті [9].

Ресейлік лингвист ғалым, фонетика, лексикология және морфология саласының белгілі маманы Л.В. Щербаның оқулығы жалпы тіл білімі бойынша кеңестік және ресейлік тілтанымдағы классикалық зерттеу ретінде бағаланады. Л.В. Щербаның фонема теориясы – сөздің мағынасын айыратын ең кіші дыбыстық бірлік ретінде фонема туралы алғашқы нақты теориялардың бірі. Ғалымның орыс тілінің және басқа тілдердің фонетикалық жүйесі туралы зерттеулері тілдің дыбыстық табиғатын тануға жол ашты.

Л.В. Щерба эксперименталды фонетиканың негізін қалады, нақты айтқанда, сөйлеу дыбыстарының артикуляциясы мен оларды қабылдаудың ерекшеліктерін зерттеуді ұсынды. Осылайша ғалым тілдің дыбыстық жүйесін ғылыми тұрғыда талдаудың әдістерін ұсынды [10].

Л.В. Щербаның жалпы тіл білімінің ғылыми-теориялық базасы үшін қосқан үлесі – лингвистикалық лексика теориясы. Ол алғаш рет тілдің сөздік қоры туралы идеяны ұсына отырып, сөзді тілдің динамикалық элементі ретінде анықтады, зерттеушінің пайымдауынша, сөз контекстке қарай өзгереді [11].

Л.В. Щерба шет тілдерін оқыту бойынша инновациялық әдістемесін ұсынды. Ғалымның тілді оқытуға арналған оқу құралдары тілді контексте және күнделікті практикада қолдануға бағытталған [12].

Бұл аталған зерттеулер жалпы тіл білімі бойынша қазіргі оқулықтардың білім мазмұнын қалыптастыруға негіз болды және олардың ғылыми идеялары мен тұжырымдары әлем бойынша лингвистика саласындағы ғылыми курстарда кеңінен пайдаланылады.

Жоғары оқу орындарында филолог мамандарды даярлауға бағытталған білім беру бағдарламаларының аясында оқытылатын «Жалпы тіл білімі» пәніне арналған классикалық және қазіргі оқулықтар бар. Бұл оқулықтардың білім мазмұны жалпы тіл білімі бойынша іргелі ғылыми-теориялық білімдер жүйесін ұсынады. Солардың бірқатарына талдау жасап көрелік.

Жалпы тіл білімі бойынша білім мазмұны жинақталған оқулықтарды жариялау белгілі швейцариялық лингвист Фердинанд де Соссюрдің «Курс общей лингвистики» деп аталатын еңбегінен басталады. Бұл еңбек ғалымның Женева университетінде оқыған дәрістері негізінде шәкірттері тарапынан құрастырылғаны белгілі және іргелі еңбек ретінде құрылымдық лингвистиканың ғана емес, тілтанымның заманауи бағыттарының дамуына негіз болды [6].

Ю.С. Степановтың «Основы общего языкознания» деп аталатын оқулығы – жалпы тіл білімі бойынша танымал оқулықтардың бірі. Автор лингвистиканың негізгі теориялық бағыттарын жүйелейді. Оқулықтың білім мазмұны мынадай тақырыптарды қамтиды:

- тілдің табиғаты және оның қызметтері – тіл әлеуметтік жүйе ретінде қарастырылады; тілдің таңбалық табиғаты сөз болады; қарым-қатынас процесіндегі тілдің рөлі талданады. Сондай-ақ тілдің танымдық, коммуникативтік және экспрессивті т.б. қызметтеріне назар аударады;

- тіл жүйесі – тілдің құрылымы, оның ішінде фонетика, морфология, синтаксис және семантика бойынша жан-жақты түсіндіріледі; тіл деңгейлеріне тән қағидаттар мен өзара байланысы қарастырылады;

– тілдің тарихи дамуы – уақыт бойындағы тілдегі динамикалық өзгерістер талданатын, жеке тілдердің эволюциясы сөз болады;

– әлеуметтік лингвистика және психолингвистика – тілдің әлеуметтік аспектідегі мәселелеріне және тіл мен қоғамның арақатынасына байланысты сұрақтарға тоқталады; тіл ойлауды қалай қалыптастырады және ол қалай көрініс табады деген проблемалар психолингвистика мен когнитивтік лингвистиканың аясында қарастырылады;

– лингвистикалық зерттеулердің әдіснамасы – автор лингвистикалық талдау әдістерін тереңірек түсіндіреді, соның ішінде салыстырмалы-тарихи әдіс, тілдердің типологиясы және құрылымдық лингвистика әдістеріне баса назар аударады.

Бұл оқулық тіл туралы ғылым жайлы базалық тұжырымдардан бастап, күрделі теориялық проблемаларға дейінгі тұтас әрі жүйелі түсініктемелерді қамтиды [13].

Б.А. Серебринниковтың «Общее языкознание» деп аталатын оқулығы лингвистикадағы дәстүрлі және қазіргі жаңа бағыттарды қарастырып, тілдің құрылымдық аспектілеріне және қолданыс аясына қатысты бағыттарға назар аударады. Оқулықта автор тарапынан жалпы тіл білімінің бірнеше мәселелері жинақталған, атап айтқанда, Б.А. Серебринников тілдің ішкі құрылымын фонетика, морфология, синтаксис және семантикадан тұратын тұтас жүйе ретінде қарастырады. Оқулықта аталған әрбір тіл қабатының өзара байланысы тілді тұтас және функционалды жүйе ретінде қалыптастыруға ықпал ететіндігі тұжырымдалған. Сондай-ақ тілдің бірнеше қызметі талданып, тіл динамикалық жүйе ретінде анықталған. Құрылымдық ерекшеліктері бойынша тілдерді жіктеу мәселелері көтеріліп, тілдер арасындағы типологиялық айырмашылықтар сөз болады. Оқулықта тілдің әлеуметтік аспектідегі сипаты, әсіресе әлеуметтік сәйкестік пен мәдениетті қалыптастырудағы тілдің рөлі талданады. Б.А. Серебринниковтың «Общее языкознание (Внутренняя структура языка)» деп аталатын оқулығы жалпы тіл білімінің теориялық және қолданбалы аспектілерін тоғыстырумен ерекшеленеді [14].

И.А. Бодуэн де Куртенэнің «Общее языкознание» деп аталатын оқулығында тілдің табиғаты, құрылымы және дамуы туралы іргелі білім ұсынылған және морфология мен фонетикаға баса назар аударылған. Бұл оқулық – тіл теориясының және құрылымының маңызды аспектілерін қамтыған лингвистика тарихындағы ең маңызды еңбектердің бірі. Бодуэн де Куртенэ қазіргі лингвистикалық зерттеулердің негізін салушылардың бірі, әсіресе фонология мен морфология саласындағы тұжырымдары тілтанымның ғылыми іргетасын бекіте түсті. Бодуэн де Куртенэ зерттеулері құрылымдық лингвистика мен типологиялық лингвистиканың дамуына айтарлықтай ықпал етті. Ғалымның осы зерттеулері өзінің «Жалпы тіл білімі» деп аталатын оқулығында жинақталған. Оқулықтағы негізгі тақырыптарды былайша жүйелеуге болады:

- теориялық тіл білімінің негіздері және лингвистикалық талдау әдістері;
- фонетика және фонология, ғалымның фонемаға қатысты тұжырымы;
- морфология және синтаксис, сөздің құрылымы мен қызметін талдауға арналған;
- тілдік өзгерістердің ықпалы және салыстырмалы-тарихи тіл білімі [15].

И.А. Бодуэн де Куртенэнің ғылыми тұжырымдары қазіргі лингвистиканың ғылыми-теориялық базасы үшін әлі де маңызды деп бағаланады.

Соңғы жылдары әлемдік деңгейде жалпы тіл білімінің ғылым ретінде қалыптасуы мен дамуын сипаттауға арналған ізденістер арнасы жаңа зерттеулермен толықты. Солардың бірі – америкалық зерттеуші Дж. Фредрик Ньюмейердің “American linguistics in transition: From post-Bloomfieldian structuralism to generative grammar” / «Өтпелі кезеңдегі американдық лингвистика: блумфилдтен кейінгі структурализмнен генеративті грамматикаға дейін» деп аталатын еңбегі. Бұл зерттеу Америкалық лингвистикалық қоғам (LSA) құрылған 1924 жылдан 1960 жылға дейінгі америкалық тіл білімінің эволюциясын талдауға арналған. Зерттеудің алғашқы үш тарауы құрылымдық бағытқа арналған, атап айтқанда, «Америкалық лингвистикадағы структуристердің өрлеуі» деп аталатын бірінші тарауда Ньюмейер америкалық тіл біліміндегі құрылымдық бағыттың қарқынды дамуын қарастырады. Ғалымның басты назар аудартқысы келгені – лингвистиканың ғылыми

мәні, нақты айтқанда, құрылымдық бағыт тілтанымның ғылым саласы ретінде қарқынды дамуына және басқа салалармен байланысына мүмкіндік берді. “American structuralism and European structuralism: How they saw each other” / «Американдық структурализм және еуропалық структурализм: олардың арақатынасы» деп аталатын екінші тарау америкалық структурализм мен еуропалық структурализмнің арақатынасы мен байланысын талдауға арналған. Ньюмейер американдық лингвистиканың Еуропада терең тамыры бар екенін атап өтеді [16]. Дж. Фредрик Ньюмейердің аталған еңбегі жалпы тіл білімінің ғылыми-теориялық базасының ауқымын кеңейтуге үлес қосады.

Бұл оқулықтар – жалпы тіл білімі пәнін оқытуда жоғары білім беру жүйесінде де, жалпы тіл білімінің негізгі тұжырымдарын өзбетінше зерделеуде де сұранысқа ие еңбектер.

Қазақстандық жоғары оқу орындарындағы филология факультетінің студенттеріне арналған «Жалпы тіл білімі» бойынша оқулықтарды жариялау, тілдің құрылымдық-жүйелік сипатына қатысты зерттеу нәтижелерін жинақтап, ғылыми-көпшілікке ұсыну қазақ тілтанымның негізін қалаушы А. Байтұрсынұлының еңбектерінен бастау алады [17]. Ұлт ұстазының «Тіл – құрал» деп аталатын еңбегі қазақ тілінің қазақ тіл білімінің зерттеу нысанасы ретінде алғаш танылуына жол ашты.

Зерттеу нысанасына қатысты нақтылай түсу үшін қазақ тіл білімінің қалыптасуына, дамуына және одан әрі қарай зерттелуіне үлес қосқан іргелі, классикалық зерттеулерге жеке тоқталмай, қазіргі таңда жоғары оқу орындарында кеңінен қолданылып келе жатқан «Жалпы тіл білімі» пәнінің білім мазмұнын қамтитын оқулықтарға тоқталуды жөн көреміз.

Ғалым Б. Қалиұлы «Жалпы тіл білімі – ғылыми пән. Ол тіл білімінің жалпы теориясын қарастырады. Бұл пәннің негізгі мақсаты – студенттерді негізгі тілдік теориялармен қаруландыру» дей отырып, «жалпы тіл білімі» дегеніміз – тіл туралы ғылымның өткен жолын, тарихын, бағыт-бағдарын, әдістерін белгілейтін жалпы теориялық пән. Оның басты мақсаты – тіл білімінің ең өзекті, ең негізгі мәселелеріне (проблемаларына) жүйелі түрде талдау жасап, олардың өзіндік сипаттарын айқындау [18, 3-4].

Б. Қалиев жалпы тіл білімінің білім мазмұнын үш тарауға бөліп қарастырады:

- 1) тіл білімінің тарихы;
- 2) тіл теориясы;
- 3) тіл білімінің зерттеу әдістері.

С.С. Исакова мен М.Т. Куштаеваның авторлығымен жарық көрген «Жалпы тіл білімі» деп аталатын оқу құралы «жалпы тіл білімінің негізін қалған классиктер және олардың негізгі еңбектері, әлем тіл білімінің жаңа бағыттары, жалпы тіл білімінің мазмұнын ашатын тірек сызбалар, глоссарий, тест тапсырмаларын» қамтиды [4]. Оқу құралында аталғандай, бұл пән «филолог мамандарды даярлаудағы мемлекеттік стандартқа енген міндетті компонент болып есептеледі» [4, 3].

«Жалпы тіл білімі» оқу құралы «Тіл білімінің тарихы», «Тіл теориясы», «Тіл біліміндегі зерттеудің әдістері мен тәсілдері» және «Әлем тіл білімінің жаңа бағыттары» деп аталатын тарауларға жинақталған [4].

Оқу құралының негізгі мазмұнына тақырыптар бойынша негізгі терминдік ұғым-түсініктер (240-қа жуық) глоссарий түрінде жинақталған. Ұсынылған глоссарийді студенттерге өтілген тақырып бойынша негізгі терминдер туралы ғылыми ақпаратты ұсынатын шағын түсіндірме сөздік деп бағалауға болады [4, 244-272].

Оқу құралының білім мазмұнына негізделген тест тапсырмаларының 15 нұсқасы ұсынылған. Әр нұсқа 25 сұрақты қамтиды, әр сұраққа бес жауап нұсқасы берілген. Бұл тестілік тапсырмалар оқытушы үшін де, студенттер үшін де өтілген тақырыптар бойынша білімді бекітуде пайдалы болары сөзсіз.

Ж. Қоңыратбаеваның құрастырумен жарық көрген «Тіл білімі ғылымының теориясы мен тарихы» – «жоғары оқу орындарының филология факультеті студенттері мен магистранттарына ұсынылып отырған оқу құралы. Ж. Қоңыратбаеваның «Тіл білімі ғылымының теориясы мен тарихы» деп аталатын оқу құралының құрылымы теориялық және практикалық бөлімдерімен ерекшеленеді. Оқу құралының мақсаты – «Лингвистика

ілімінің тарихы» және «Жалпы тіл білімі» курстарының басты мәселелерін кешенді түрде тұжырымдап талдау. Кешен болашақ филологтарға тіл туралы ғылымның өткен тарихынан, қазіргі күйінен, негізгі теориялық бағыт-бағдарынан, ғылым алдында тұрған басты-басты мәселелерден оқу бағдарламасы талабына сай жүйелі білім береді» [19]. Бұл оқу құралының білім мазмұны тіл білімінің тарихы мен теориясына, зерттеудің әдістеріне қарай 20 тақырып түрінде жүйеленген және тақырыптарға байланысты 20 бөлімнен тұратын практикалық жұмыстар ұсынылған. Әрбір тақырып *жоспар, негізгі әдебиеттер, реферат тақырыптары, тест сұрақтары, тапсырмалар мен бақылауға арналған сұрақтарды, сондай-ақ терминологиялық минимумды* қамтиды.

Жалпы тіл білімінің ғылыми-теориялық базасын қалыптастырған іргелі зерттеулер мен оқулықтар қатарын талдауды әрі қарай жалғастыра беруге болады. Өйткені лингвистикалық ғылым саласы болып қалыптасуына ерекше үлес қосқан ғылыми ізденістердің қатары өте көп. Бұл бағыттағы талдауларды толықтыру зерттеудің келесі кезеңдерінің міндеттерімен сабақтастықта жалғасын табады.

Қорытынды

Теориялық білім және оның дамуы – заманауи ғылымға тән сипаттардың маңызды бөлігі. Заманауи ғылым адамның дүниені танымдық және практикалық тұрғыдан игеру көкжиегін үздіксіз кеңейтіп отыр. Мәдени-тарихи феномен ретінде ғылым мен теориялық білім өркениет пен мәдениеттің тарихи дамуымен сабақтастықта пайда болады. Заманауи өркениет ғылымның жетістіктерімен тығыз байланысты. Ғылымның жетістіктері мен олардың өндіріске енуі арқылы адамзат өткен ғасырдағы және жаңа мыңжылдықтағы технологиялық прогреске қол жеткізіп, өмір сүрудің жаңа сапасын қалыптастырды. Бұл мәселе ғылым дамуының негізгі үрдісіне және оның артықшылықтарына талдау жүргізуді қажет етеді [20, 8].

«Жалпы тіл білімі» пәні болашақ филолог мамандар үшін іргелі лингвистикалық ғылыми білімдер жүйесі болып саналады. Бұл, ең алдымен, жалпы тіл білімі тілдің табиғаты туралы іргелі түсінікті қалыптастыруымен байланысты. Нақты айтқанда, тіл қандай элементтерден тұрады және тілдің әртүрлі қабаттары (фонетика, морфология, синтаксис, семантика) өзара қалай байланысады деген сұрақтарға жауап береді. Бұл әрі қарай нақты бір тілге қатысты ғылыми талдаулар жүргізу үшін маңызды.

«Жалпы тіл білімі» пәні – лингвистиканың барлық бағыттары үшін теориялық базаны ұсына отырып, салыстырмалы-тарихи тіл білімі, әлеуметтік лингвистика, психолінгвистика және тағы басқа тілтанымның ішкі салаларына негіз болатын жалпы теориялық платформаны қалыптастырады.

«Жалпы тіл білімі» пәні студенттердің «тілдік әралуандық» туралы ғылыми түсінігін қалыптастырады. Филолог мамандар әралуан тілдерді зерттейтіндіктен, тілдерге тән ортақ, жалпы заңдылықтарды білуі тиіс, бұл тілдерді салыстыра талдауға мүмкіндік береді, тілдер арасындағы айырмашылықтарды ғана емес, ұқсастықтарды анықтай отырып, тілдің эволюциялық табиғатын және өзара ықпалдастығы туралы ғылыми танымы кеңейеді.

«Жалпы тіл білімі» пәні студенттердің аналитикалық ойлауын дамытуға мүмкіндік береді, яғни әртүрлі деңгейдегі тілдің құрылымы мен қолданыс аясын талдауда логикалық тұрғыдан ойлауға және жүйелі пайымдауға дағдыландырады. Бұл оқыту үдерісінде, аударма жасауда немесе ғылыми зерттеулер жүргізуде тілді кәсіби тұрғыдан талдауға жол ашады.

Тілдердің тарихи дамуы туралы ғылыми білімді меңгерту – «Жалпы тіл білімін» оқытудағы маңызды міндеттердің бірі. Филолог мамандар уақыт ағынында тілдер қалай дамидыны және қандай өзгерістерге ұшырайтынын білуі тиіс. Жалпы тіл біліміндегі ғылыми теориялар ежелгі және қазіргі тілдік формаларды зерделеу үшін маңызды болып саналатын тіл эволюциясын бақылауға мүмкіндік береді.

«Жалпы тіл білімін» оқытуда студенттердің ғылыми-танымдық әлеуетін арттыру лингвистиканың пәнаралық байланыстары туралы ғылыми біліммен тығыз байланысты. Белгілі ғалым А.Е. Кибрик тіл ғылымының басқа ғылым салаларымен байланысын

«лингвистикалық экспансия» ретінде бағалады. Лингвистика психология, философия, медицина, әлеуметтану, география сияқты әлеуметтік-гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының түрлі салаларымен тоғысып, тілтанымның пәнаралық бағыттары қалыптасты. Бұл бағыттар әсіресе тілтанымның антропоэзектік парадигмасы аясында дамытылып келеді. Тіл білімінің басқа ғылым салаларымен арақатынасынан туындайтын ғылыми проблемаларды білу филолог мамандардың ғылыми зерттеудің аспектісін дұрыс негіздеуіне мүмкіндік береді.

«Жалпы тіл білімі» пәнін оқытуда филолог мамандар теориялық зерттеулермен ғана емес, *тілді оқыту, оқытудың жаңа әдістерін әзірлеу, компьютерлік лингвистика саласында, мәтінді талдау бойынша, аударма жасау және т.б.* практикалық міндеттерді де жүзеге асыруға жол ашатын дағдыларды меңгереді.

«Жалпы тіл білімі» пәні болашақ филолог мамандар – студенттердің барлық деңгейде тілге қатысты зерттеулер мен талдаулар жүргізу үшін маңызды негізгі білімді және инструменттерді меңгеруін қамтамасыз етеді.

Мүдделер қақтығысы

Мақала бойынша мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі. А.С. Набидуллин мақаладағы талдауларды жүзеге асырып, негізгі тұжырымдамалар мен қорытындыларды ұсынды және мақаланың негізгі бөлігін жазды. Ж.Т. Дәулетбекова зерттеу нысанына қатысты проблемаларды талқылау жұмыстарына үлес қосты. Мақаладағы қорытындылардың түпнұсқалығына және шынайылығына авторлар тең дәрежеде жауапты.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Ғылым туралы Заңы [Электронды ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000407> (қаралған күні: 13.08.2024)
2. Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрінің 2022 жылғы 20 шілдедегі № 2 бұйрығы [Электронды ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200028916> (қаралған күні: 13.08.2024)
3. Алефиренко Н.Ф., Нуртазина М.Б. Современные тенденции в науке о языке: векторы научного поиска // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. – 2018. – №1 (122). – С. 20-31. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2018-122-1-20-31>
4. Исакова С.С. Жалпы тіл білімі (5B020500-«Филология: қазақ филологиясы» мамандығының студенттеріне арналған оқу құралы). – Алматы: «Эпиграф» баспасы, 2019. – 404 б.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – Москва: Прогресс, 2000. – 400 с.
6. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики: Изданный Ш. Балли и А. Сеше при участии А.Ридлингеа. Пер. с фр. – Москва: URSS, 2023. – 256 с.
7. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. Пер. с нем. – Москва: URSS, 2012. – 336 с.
8. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика // Структурализм «за» и «против». – Москва, 1975. – С. 193-230.
9. Хомский Н. Картезианская лингвистика: глава из истории рационалистической мысли. Пер. с англ. – Москва: URSS, 2021. – 228 с.
10. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Изд. 4. – Москва: URSS, 2008. – 432 с.
11. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. – Москва, 2016. – 352 с.
12. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в школе. – Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 148 с.

13. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – Москва: URSS, 2020. – 272 с.
14. Серебрянников Б.А. Общее языкознание (Внутренняя структура языка). – Москва, 1972. – 566 с.
15. Бодуэн де Куртенэ И.А. Общее языкознание. Избранные труды. – Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 329 с.
16. Frederick J.N. American linguistics in transition: From post-Bloomfieldian structuralism to generative grammar. – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 412 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022226723000166>
17. Байтұрсынұлы А. Шығармалары. Алты томдық шығармалар жинағы. Т. 3. Тіл – құрал (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері). – Алматы: Ел-шежіре, 2013. – 384 б.
18. Қалиұлы Б. Жалпы тіл білімі: жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық. – Алматы, 2004. – 120 б.
19. Қоңыратбаева Ж. Тіл білімі ғылымының теориясы мен тарихы. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2013. – 308 б.
20. Степин В.С. Теоретическое знание. – Москва, 1999. – 393 с.

А.С. Набидуллин*, Ж.Т. Даулетбекова

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

Преподавание дисциплины «Общее языкознание» в системе высшего образования как научно-теоретической базы лингвистики

Аннотация. Статья посвящена анализу актуальности преподавания дисциплины «Общее языкознание» в системе высшего образования и аргументации дисциплины как научно-теоретической базы лингвистики. Результаты анализа и представленные выводы в исследовании позволяют оценить роль преподавания дисциплин, составляющих научно-теоретическую базу в формировании научно-познавательного потенциала студентов. В современной системе высшего образования очевидна необходимость приоритета качества образования для представления эффективной концепции подготовки специалистов. Содержание дисциплины «Общее языкознание» содержит наиболее важную научную информацию, такую, как этапы становления и развития лингвистики как отдельной отрасли науки, методы и приемы, научные парадигмы. В связи с этим данная дисциплина является системой фундаментальных знаний, повышающих научно-познавательный потенциал студентов по лингвистике.

Основная цель статьи – определить актуальность преподавания «Общего языкознания» в системе высшего образования как научно-теоретической базы лингвистики и систематизировать основные проблемы, на которые следует обратить внимание в данной области.

Ключевые слова: система высшего образования, дисциплина «Общее языкознание», научно-теоретическая база лингвистики, фундаментальные исследования, учебники.

A.S. Nabidullin*, Zh.T. Dauletbekova

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Teaching of “General Linguistics” in the higher education system as a scientific and theoretical basis of linguistics

Abstract. The article is devoted to analyzing the relevance of teaching “General Linguistics” within the higher education system and justifying this discipline as the scientific and theoretical foundation of linguistics. The results of the analysis and the conclusions presented in the study allow for an assessment of the role that disciplines forming the scientific and theoretical base play in developing the scientific and cognitive potential of students. In the modern higher education system, the need to prioritize educational quality is evident in order to present an effective concept for training specialists. The content of the “General Linguistics” discipline includes critical scientific

information, such as the stages of the formation and development of linguistics as a distinct scientific field, along with its methods, techniques, and scientific paradigms. As such, this discipline serves as a fundamental knowledge system that enhances students' scientific and cognitive potential in the field of linguistics.

The main purpose of the article is to determine the relevance of teaching "General Linguistics" in the higher education system as a scientific and theoretical foundation of linguistics, and to systematize the key issues that should be addressed in this area.

Keywords: higher education system, discipline "General Linguistics", scientific and theoretical foundation of linguistics, fundamental research, textbooks.

References

1. Kazakhstan Respublikasynyn Gylym turaly zany [Law of the Republic of Kazakhstan on Science]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000407> (accessed 13.08.2024) [in Kazakh]
2. Zhogary zhane zhogary oku ornynan keyingi bilim berudin memlekettik zhalpyga mindetti standarttaryn bekitu turaly Kazakstan Respublikasy Gylym zhane zhogary bilim ministrinin 2022 zhylygy 20 shildedegi №2 buyrygy [Order of the minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan On approval of State Mandatory Standards of Higher and Postgraduate Education dated July 20, 2022 No. 2]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200028916> (accessed: 13.08.2024) [in Kazakh]
3. Aliferenko N.F., Nurtazina M.B. Modern trends in the science of language: vectors of scientific research. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series, 122(1), 20-31 (2018), DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2018-122-1-20-31> [in Russian]
4. Isakova S.S. Zhalpy til bilimi (5B020500-“Fililogiya: kazak fililogiyasy” mamandygynyn stunentterine arnalgan oku kuraly) [General Linguistics (manual for students of the specialty 5B020500 – “Philology: Kazakh philology”)]. (Almaty, 2019, 404 p.) [in Kazakh]
5. Humboldt V. Izbrannye trudy po yazykoznaniiu [Selected works on linguistics] (Moscow, 2000, 400 p.) [in Russian]
6. Saussure F. Kurs obchei lingvistiki [General Linguistics Course] (Moscow, 2023, 256 p.) [in Russian]
7. Trubetskoy N.S. Osnovy fonologii [Fundamentals of phonology] (Moscow, 2012, 336 p.) [in Russian]
8. Jakobson R.O. Lingvistika i poetika [Linguistics and Poetics] Strukturalizm “za” i “protiv” [Structuralism “for” and “against”]. (Moscow, 1975, 193-230) [in Russian]
9. Chomsky N. Kartezianskaya lingvistika: glava iz istorii racionalisticheskoi mysli [Cartesian Linguistics: A Chapter from the History of Rationalistic Thought]. (Moscow, 2021, 228 p.) [in Russian]
10. Shcherba L.V. Yazykovaya sistema i rechevaya deyatel'nost' [The language system and speech activity] (Moscow, 2008, 432 p.). [in Russian]
11. Shcherba L.V. Izbrannye raboty po russkomu yazyku [Selected works on the Russian language] (Moscow, 2016, 352 p.) [in Russian]
12. Shcherba L.V. Prepodavanie inistrannyh yazykov v shkole [Teaching foreign languages at school] (Moscow, 2024, 148 p.) [in Russian]
13. Stepanov Yu.S. Osnovy obchego yazykoznaniiya [Fundamentals of general Linguistics]. (Moscow, 2020, 272 p.) [in Russian]
14. Serebrennikov B.A. Obschee yazykoznanie (Vnutrennyaya struktura yazyka) [General linguistics (The internal structure of the language).] (Moscow, 1972, 566 p.) [in Russian]
15. Baudouin de Courtenay I.A. Obchee yazykoznanie. Izbrannye trudy [General linguistics. Selected works] (Moscow, 2023, 329 p.) [in Russian]
16. Frederick J.N. American linguistics in transition: From post-Bloomfieldian structuralism to generative grammar (Oxford, 2022. 412) DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022226723000166>
17. Baytursynuly A. Shygarmalary. Alty tomdyk shygarmalar zhinagy. T.3. Til – kural (Kazak tili men oku-agartuga katysty enbekteri) [Works. Collection of works in six volumes. T. 3. Language-Tool (works on the Kazakh language and education)] (Almaty, 2013, 384 p.) [in Kazakh]

18. Kaliuly B. Zhalpy til bilimi [General linguistics]. (Almaty, 2004, 120 p.) [in Kazakh]
19. Konyratbayeva Zh. Til biliminin teoriyasy men tarihy [Theory and history of the science of linguistics]. (Astana, 2013, 308 p.) [in Kazakh]
20. Stepin V.S. Teoreticheskoe znanie [Theoretical knowledge]. (Moscow, 1999, 393 p.) [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Набидуллин А.С. – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. E-mail: aibosha@mail.ru, ORCID: 0000-0001-7944-9115.

Дәулетбекова Ж.Т. – хат-хабар үшін автор, педагогика ғылымдарының докторы, доцент, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. E-mail: zh.dauletbekova@mail.ru, ORCID: 0000-0002-1862-6680.

Набидуллин А.С. – докторант PhD, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан. E-mail: aibosha@mail.ru, ORCID: 0000-0001-7944-9115.

Дәулетбекова Ж.Т. – автор для корреспонденции, доктор педагогических наук, доцент, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан. E-mail: zh.dauletbekova@mail.ru, ORCID: 0000-0002-1862-6680.

Nabidullin A.S. – PhD student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: aibosha@mail.ru, ORCID: 0000-0001-7944-9115.

Dauletbekova Zh.T. – corresponding author, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: zh.dauletbekova@mail.ru, ORCID: 0000-0002-1862-6680.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).